

**Розвиток рослинництва в Донбасі у
другій половині 40-х – кінці 80-х років ХХ ст.**

А.О.Саржан

Відомо, що в структурі сільського господарства виділяють дві основні галузі – рослинництво і тваринництво. Залежно від природно-кліматичних, соціально-економічних умов, рівня розвитку сільського господарства співвідношення між цими галузями в обсягах його продукції змінюється. Але рослинництво завжди є первинним по відношенню до тваринництва, воно служить фундаментом для розвитку інших галузей аграрного виробництва. Успішне розв'язання проблем рослинництва забезпечує населення продуктами харчування, а легку промисловість – сировиною.

Проблеми розвитку сільського господарства Донбасу у другій половині ХХ ст. знайшли відображення у багатьох дослідженнях. Окремі відомості про стан сільського господарства в регіоні є в узагальнюючих роботах, присвячених розвитку цієї галузі в цілому в Україні [1]. Але ці дослідження не дають об'єктивної картини, вони відверто спрямовані на обґрунтування доцільності і ефективності соціально-економічної політики, яку проводило партійно-державне керівництво країни. Серед узагальнюючих праць з проблем розвитку сільського господарства регіону за ступенем інформаційності, аналізом фактичного матеріалу слід відзначити роботу Н.П.Макарова [2]. Автор розглядає питання розміщення сільськогосподарського виробництва в окремих природно-економічних зонах Донбасу, організації землеробства і тваринництва, проблеми планування та економіки колгоспів і радгоспів в перші повоєнні роки. В загальному контексті подаються також деякі відомості про розвиток рослинництва. Заслужовують на увагу також дослідження П.П.Панченко [3], О.І.Задніпровського [4] та інших авторів. В монографіях та навчальних посібниках, підготовлених П.П.Панченко, критично розглядаються проблеми

розвитку сільського господарства, науково-технічної політики держави в цій галузі, окремі розділи присвячені рослинництву України. Донецький історик О.І.Задніпровський, досліджуючи проблему голоду 1946-1947 рр. у Донбасі, критично проаналізував становище землеробства регіону у повоєнні роки. Деякі відомості про розвиток рослинництва в регіоні містяться також у численних працях фахівців сільського господарства, керівників сільських партійних та державних органів. Тобто, проблемам розвитку сільського господарства Донбаса у другій половині ХХ ст. присв'ячено багато праць, але немає жодної праці в якій спеціально висвітлювався процес трансформації однієї з основних галузей аграрного комплексу регіону – рослинництва.

В данній статі зроблена спроба на основі різноманітних статистичних матеріалів, багато з яких довгий час знаходилися під грифом “Для службового користування”, архівних матеріалів, раніше опублікованих робіт, проаналізувати історію розвитку рослинництва в Донбасі у другій половині ХХ ст.

Повоєнне відродження сільського господарства регіону почалося в дуже складних умовах. В результаті війни у колгоспах і радгоспах різко скоротилися трудові ресурси, була зруйнована матеріально-технічна база, знизилася культура землеробства. І хоча в четвертій п'ятирічці інвестиції в сільське господарство республіки значно зросли-капіталовкладення держави і колгоспів в об'єкти виробничого призначення становили 935 млн. крб., що складало приблизно стільки скільки за всі попередні роки радянської влади – коштів катастрофічно бракувало [5].

В особливо тяжкому становищі опинилося рослинництво. У 1946 р. більшість районів Донбасу зазнала сильної посухи, яка вкрай негативно позначилася на продовольчій проблемі. Для відродження галузі необхідно було перш за все забезпечити колективні господарства сучасною сільськогосподарською технікою, енергетичними потужностями. Однак саме ця проблема була найбільш гострою. Кількість тракторів та іншої сільськогосподарської техніки за роки війни зменшилася більш ніж в 2 рази. І тільки на початку 50-х років загальна чисельність парку основних

сільськогосподарських машин в господарствах регіону досягла довоєнного рівня [6]. В цілому ж рівень механізації виробничих процесів становив приблизно 15-20%, а в таких галузях як овочівництво, баштанництво, садівництво ступінь механізації був ще нижчим.

При цьому треба враховувати, що проблеми матеріально-технічної бази сільського господарства багато в чому були зумовлені не тільки наслідками війни, але і помилками державної політики. Як часто бувало в ті роки політика взяла верх над економікою. Партійно-державне керівництво, ґрунтуючись на теорію про визначну роль знарядь виробництва як у виробничому процесі, так і в розвитку суспільних відносин вважало, що основні знаряддя сільськогосподарського виробництва (машини, трактори) повинні належати державі. Ці помилкові уявлення були втілені в життя ще в 30-ті роки. Машини, трактори були зосереджені в МТС. У колгоспах же залишилися в основному такі сільськогосподарські машини і знаряддя, як віялки, сортувалки, кінні плуги, кінні сівалки і т.п. Їх виробниче значення у порівнянні з машинотракторним парком МТС було невелике. На початку 50-х років в колгоспах Донбасу основні виробничі процеси на 90-95% виконувалися засобами виробництва, що належали державі. Сільськогосподарські машини колгоспів без вартості інвентаря становили всього 3-5% вартості всіх засобів виробництва, що належали колгоспам. Вартість сільськогосподарських машин колгоспів складала менше 10% від вартості засобів виробництва, що належали машинотракторним станціям. [7].

У цих умовах в післявоєнні роки, як і під час війни, в колгоспах нерідко використовувалися на польових роботах не тільки коні, але і корови і інша худоба. Значні площі оброблялися важким ручним способом. [8]. При цьому треба пам'ятати, що важкою ручною працею в основному були зайняті жінки. Вони складали понад 60% від загальної кількості працюючих в сільському господарстві регіону. Відсутність техніки компенсувалася також ручною працею жінок, підлітків, та стариків. У 1952 році в колгоспах Донбасу приблизно 20% від загальної кількості трудоднів, нарахованих колгоспникам, припадало на частку підлітків і старих людей.

Надто негативно вплинули на розвиток сільського господарства і особливо рослинництва експерименти з укрупнення колгоспів, які проводилися в кінці 40-х – на початку 50-х років. Процес укрупнення в регіоні проходив досить складно. Часто укрупнення дрібних колгоспів проходило на основі суб'єктивної думки керівників районів, колгоспів, без урахування побажань сільських жителів, колгоспників. Численні розбіжності виникали при об'єднанні, а потім спільному використанні основних засобів виробництва. Однак, незважаючи на господарський безлад, кадрову плінність, місцеві партійно-державні органи настирливо проводили укрупнення колгоспів. У Сталінській області в 1940 р. було 1118 колгоспів з початком укрупнення, в 1950 р. їх залишилося 592, а в 1955 р. – 480 колгоспів [9]. У Ворошиловградській області в 1944 р. було 996 колгоспів, а після укрупнення в 1953 р. їх стало 474, а в 1955 р. залишилося 466 колгоспів [10]. Тобто за ці роки кількість колгоспів скоротилася більш ніж в 2 рази.

Значно змінилися також розміри посівних площ, організація виробництва у знову створених колгоспах. У сільськогосподарських зонах регіону середній розмір колгоспів після укрупнення становив 2440-2620 га. У приміських і гірничопромислових зонах колгоспи були меншими. У приміських зонах середня площа землі одного колгоспу становила 2167-3144 га, а в гірничопромислових 1939 – 2426 га. Основною організаційною ланкою в рослинництві стала рільнича бригада. Якщо в регіоні до укрупнення на одну бригаду припадало 683 га ріллі, то після укрупнення – 1253 га. У більшості об'єднаних колгоспів були створені 2-3 великі рільничі бригади, які обслуговувалися, як правило, двома тракторними бригадами. Нерівномірною була також і забезпеченість колгоспів засобами виробництва. Колгоспи, розташовані в гірничопромислових зонах були в найбільшій мірі забезпечені машинами, тракторами, іншою сільськогосподарською технікою. Гірше всіх були забезпечені технікою колгоспи, віддалені від великих промислових центрів, розташовані в сільськогосподарській зоні [11]. Незважаючи на те, що в ході укрупнення колгоспів були ліквідовані малопотужні, нерентабельні господарства, в якійсь мірі поліпшилося управління

колгоспами, основна мета не була досягнута: обсяги сільськогосподарської продукції не зросли, сільське господарство продовжувало занепадати.

У процесі відновлення посівних площ відбулися деякі зміни в їх структурі. До 1950 р. майже всі довоєнні посівні площі було відновлено [12], але продуктивність використання земель знизилася, оскільки порівнянно з довоєнним періодом відбулося як абсолютне, так і відносне скорочення посівної площі зернових, картоплі, овоче-баштанних культур. Причому серед зернових, одночасно з скороченням посівної площі під такою цінною і високоврожайною культурою, як озима пшениця, були збільшені посіви менш врожайних жита та ярої пшениці. Економічно недоцільним було вирощування в південних районах регіону бавовнику.

Слабка матеріально-технічна база, організаційні недоліки, нераціональне використання землі призвели до того, що незважаючи на майже повне відновлення посівних площ валові збори сільськогосподарських культур були значно нижчими довоєнних. Так, зернових в Сталінській області в 1950р було зібрано всього 69,3% збору 1940 р., соняшника – 84,7%, овочів – 42,5% [13]. Сільське господарство залишалося хронічно відстаючою ланкою економіки. В рослинництві не вистачало техніки, не використовувалися інтенсивні технології вирощування сільськогосподарських культур, як і раніше урожай багато в чому залежав від погоди. . Врожайність сільськогосподарських культур, як і раніше, була нестабільною і низькою. В колгоспах Ворошиловградської області середня врожайність зернових у 1948-1950 рр. складала всього 7,5 ц/га, кукурудзи – 9,9 ц/га [14].

В цих умовах вирішення продовольчої проблеми стало пріоритетним завданням. Початок реформуванню сільського господарства був покладений на вересневому (1953 р.) Пленумі ЦК КПРС, який визначив заходи по підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. У середині 50-х років були проведені заходи по підвищенню матеріальної зацікавленості колгоспників в суспільному виробництві. Протягом 1952—1958 рр. закупівельні ціни на зерно збільшилися майже в 7 разів, на картоплю — у 8. Звичайно ж, це було хорошим

стимулом розвитку рослинництва. Зростанню цієї галузі виробництва сприяло і зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарських колективів. У 1957 р. для забезпечення МТС тракторами і іншими машинами було асигновано у 2,4 разів більше коштів, ніж в 1951 р. За період 1956—1960 рр. капіталовкладення держави в сільське господарство України зросли майже в 2 рази у порівнянні з попередньою п'ятирічкою [15]. Зміцнювалася матеріально-технічна база і колективних господарств Донбасу. У колгоспах Ворошиловградської області, наприклад, з 1950 р. до 1960 р. кількість тракторів збільшилася з 5080 до 5998 шт., відповідно комбайнів — з 1342 до 1425 шт., вантажних автомашин — з 249 до 2288 шт. [16]. Якщо в 1951 р. в сільському господарстві Донецької області працювало 5916 тракторів, то в 1960 р. — 8215, збільшилося відповідно число зернозбиральних комбайнів з 2429 шт. до 3231 шт., вантажних автомобілів з 704 шт. до 3542 шт. [17]. У ці роки зміцнювалася матеріально-технічна база колгоспів також за рахунок поповнення парку сільськогосподарських машин культиваторами, катками, сівалками і іншою технікою.

Ці і інші чинники дозволили у другій половині 50-х років забезпечити досить стійкий розвиток однієї з основних галузей сільського господарства — рослинництва. Звичайно, вона ще залежала від природно-кліматичних умов, але в цей період зривів не було. У господарствах Донецької області, наприклад, в 1955—1958 рр. спостерігався досить стабільний валовий збір і врожайність основних видів сільськогосподарських культур. Ця тенденція загалом характерна була і для Ворошиловградської області. Так, якщо в 1955—1958 рр. щорічний валовий збір зернових культур в колгоспах Ворошиловградської області складав в середньому 677 тис. т, то в попередні чотири роки він дорівнював в середньому 493 тис. т, в тому числі озимої пшениці відповідно — 391 і 309 тис. т, кукурудзи — 144 і 69 тис. т, соняшника — 106 і 44 тис. т. [18]. Зросла врожайність сільськогосподарських культур. Врожайність зернових культур в колгоспах Донецької області з 1951 р. до 1954 р. щорічно в середньому становила 10,7 ц. з одного гектара, а в подальші чотири роки — 19,5 ц. [19].

Очевидно, що протягом 1953—1958 рр. в аграрній політиці партійно-державного керівництва країни домінував прагматичний підхід. Проблеми сільського господарства вирішувалися в основному раціонально, з урахуванням економічної доцільності. У другій половині 50-х років сільське господарство Донбасу, як і республіки загалом, саме завдяки прагматичному підходу, пріоритетності його розвитку уперше за довгі роки стало рентабельним. Це був період найбільшого підйому в історії колгоспного виробництва.

Однак, починаючи з 1958 р. в сільськогосподарському виробництві знову почався спад. Якщо з 1950 р. до 1958 р. обсяг валової продукції сільського господарства України зріс на 65%, то з 1958 р. до 1964 р. — тільки на 3%. Подібне становище склалося і в Донбасі. У 1958—1964 рр. в порівнянні з попередніми сімома роками в нашому регіоні скоротився приріст і валового збору і врожайності сільськогосподарських культур. Так, наприклад, за роки семирічки в колгоспах Донецької області валовий збір зернових тільки двічі (1961 р. і 1964 р.) перевищував рівень збору 1958 р., в останньому році семирічки зібрали всього 76,2% від урожаю першого року, а пшениці ще менше — 59,2%. Врожайність зернових в області з 1951 до 1957 р. складала щорічно в середньому 14,1 центнерів з гектара, і зросла з 10,4 ц в 1951 р. до 21,5 ц в 1957 р. У наступній семирічці врожайність в середньому становила 18,8 ц, однак приріст врожайності був незначним і нестабільним: в 1965 р. врожайність зернових була меншою, ніж в перший рік семирічки [20].

Подібне положення було характерне і для сільськогосподарського комплексу Ворошиловградської області. Стабільності в розвитку зернового господарства області не було. Відносно урожайні роки чергувалися з роками, коли збирали дуже низькі урожаї. Це позначилося і на валовому зборі, де також характерна нестійка динаміка. У 1955 р. було зібрано 1386,8 тис. т зернових, а в подальші п'ять років, збирали в окремі роки в 1,5-3 рази менше, і тільки в 1961 р. рубіж шестирічної давності був перекрытий, але потім знову стався спад і в 1965 р. зібрали зернових майже вдвічі менш ніж в 1955 р. (360 тис. т) [21].

Погіршення роботи сільськогосподарського виробництва пояснюється багатьма чинниками. Передусім неефективністю самої колгоспної системи, з її відчуженням селянина від землі, незацікавленістю колгоспників в результатах своєї роботи. До того ж в організації сільськогосподарського виробництва було допущено немало помилок і прийнято багато непродуманих рішень.

Негативну роль зіграли нескінченні укрупнення і розукрупнення колгоспів, ліквідація так званих неперспективних сіл, перетворення колгоспів на радгоспи. Якщо в 1956 році у Ворошиловградській області було 440 колгоспів, то реалізація політики об'єднання і укрупнення господарств привела до того, що в 1962 році залишилося всього 175 колгоспів. Гігантоманія, яка стала пріоритетом в аграрній політиці держави, базувалася на абсолютизації переваг великого виробництва перед дрібним. У подальші роки в багатьох випадках через некерованість господарств, частину з них довелося розукрупнювати. Така невпорядкованість, звичайно ж, надто негативно позначалася на ефективності колгоспного виробництва. Здійснення реформ непослідовно, суперечливо, хвилеподібно, в режимі «вперед-стоп-назад» дезорганізувало роботу усього сільськогосподарського сектора.

Не могли не позначитися негативно на становищі рослинництва і хрущовські «надпрограми». Однією з перших таких «надпрограм» стало поспішне за часом і утопічне за масштабами розширення площі посіву кукурудзи і інших «чудо — культур». З 1958 р. до 1963р. вольовими, адміністративними рішеннями керівництва посіви кукурудзи в республіці збільшилися більш ніж в два рази, однак валовий збір зерна за весь цей період зріс тільки в 1,3 разів. У колгоспах Донецької області посівна площа кукурудзи з 1958 р. до 1963 р. збільшилася більш ніж в два рази і становила приблизно 20% всіх посівних площ, а валовий збір кукурудзи за цей період залишився на колишньому рівні (1963 року — 2295 тис. центнерів) [22].

До 1964 р. сільське господарство в цілому, і особливо рослинництво знаходилося в глибокій кризі. Становище в цій галузі особливо погіршила засуха 1963 р. Критична ситуація вимагала продуманих, економічно виважених рішень.

Нова спроба розробити ефективну аграрну політику була зроблена на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС. Після 1965 р. зросли сільськогосподарські асигнування, розширені можливості державного кредитування, в два рази піднялися закупівельні ціни на сільгосппродукцію, що продавалася державі. Зміцнилася матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів. Зросла енергоозброєність праці, величезні кошти були направлені на меліорацію і хімізацію земель.

Значні кошти були вкладені в розвиток аграрного комплексу Донбасу. Так, в десятій п'ятирічці (1976—1980 рр.) капітальні вкладення в розвиток сільського господарства Донецької області склали біля 1,1 млрд. крб., а в наступному п'ятиріччі — біля 1,3 млрд. крб., що складало відповідно 6,0% і 6,9% від загальних капітальних вкладень направлених на розвиток народного господарства. За рахунок коштів держави і колгоспів в 1976-1985 рр. були введені нові зрошувані землі на площі 55 тис. гектарів. Проведено переоблаштування зрошувальних систем і підвищення їх водозабезпеченості на площі 17,2 тис. гектарів [23].

Зросла енергоозброєність рослинництва. У колгоспах і радгоспах області збільшилася кількість тракторів, зернозбиральних комбайнів, автомобілів, іншої сільськогосподарської техніки. Розширилося постачання мінеральних добрив, продовжувалися роботи по механізації основних видів селянської праці. Всі ці заходи повинні були сприяти інтенсифікації виробництва, зміцненню економічних позицій колгоспів і радгоспів, підвищенню життєвого рівня трудівників села.

Однак, результативність цієї роботи була надто низькою. В 60—80-ті роки найбільш високих показників в рослинництві регіону досягнуто в дев'ятій п'ятирічці. Але вже з середини 70-х років темпи зростання сільського господарства почали зменшуватися . За дев'яту п'ятирічку (1971—1975 рр.) приріст валової продукції в сільському господарстві області становив 20%, за десятю — 14%, за одинадцятю — 2,3%, тобто за три п'ятирічки темпи приросту скоротилися майже в 10 разів. У ці роки значно скоротилися темпи приросту

виробництва основних видів сільськогосподарських культур. Якщо в дев'ятій п'ятиріччі середньорічний приріст зернових культур становив 20,5%, то в десятій — 7,1%, а в 1981-1985 рр. виробництво зерна в порівнянні з попереднім п'ятиріччям скоротилося на 12,5% [24]. Погіршилися і інші показники [25]. Ситуація в сільському господарстві все більш виразно приймала кризові форми.

Однією з головних причин низької ефективності суспільного сільського господарства в Донбасі, як і загалом в країні, було ущемлення економічних інтересів селянина, відчуження його від результатів праці. Правда, замість відверто силових методів, що застосовувалися в 30-і роки, в 70-і роки це «пограбування» проходило на фоні, коли в аграрну сферу потоком лилися капіталовкладення, кредити, техніка. Але це був нееквівалентний обмін. Передусім через різке подорожчання всіх засобів промислового виробництва, що використовувалися в сільському господарстві. Так, ціни на засоби виробництва і інші види промислової продукції для сільського господарства піднялися за 1965—1985 рр. в 2—5 разів, а закупівельні ціни на продукцію рослинництва, приблизно в 2 рази. Причому, зростання цін на засоби виробництва носило галопуючий характер. Наприклад, в десятій п'ятиріччі в порівнянні з восьмою вартість орного і посівного агрегатів піднялася майже в 3 рази, технічних засобів зрошування в 2,8 разів. Додаткові прибутки, отримані колгоспами і радгоспами від підвищення закупівельних цін і інших економічних заходів, були «з'їдені» виробничими витратами.

Монополізм і диктат виробника засобів виробництва для села не тільки розорив колгоспи і радгоспи, але одночасно консервував відсталість і архаїзм в самому цьому виробництві, оскільки ослабляв потребу у впровадженні прогресивних технологій, прагнення боротися за споживача. Голова колгоспу ім. Мічуріна Волновахського району Донецької області В.І. Гоман, виступаючи на сесії обласної ради народних депутатів в квітні 1981 р., з гіркотою відмічав: «За останні роки поступає багато сільськогосподарської техніки, але вона не задовольняє нас якістю виготовлення, комплектністю деталей, універсальністю. З кожним роком стає все більш відчутною проблема збирання соняшника, оскільки

немає комплектуючих до комбайна «Колос», великі втрати при збиранні кукурудзи допускають комбайни Х-7. Немає хороших машин для внесення мінеральних добрив. Не задовольняє механізаторів і такий енергоємний трактор як Т-150» [26]. Однак, селянина в примусовому порядку зобов'язували купувати (по суті у нього альтернативи і не було) неякісну, малоефективну техніку, ремонтувати її в державних майстернях, де нерідко капітальний ремонт коштував дорожче нової машини.

Величезні витрати були у колгоспів пов'язані з оплатою ремонту і обслуговування техніки. Грошові витрати колгоспів і радгоспів на ремонтні роботи з розрахунку на одиницю обладнання зросли тільки за 1966—1972 рр. в 2,2 разів, а з розрахунку на одиницю вартості сільськогосподарської продукції — в 3,3 разів. Крім того, ремонтні підприємства фактично не несли матеріальної відповідальності за погану якість ремонту, машинного парку і за той збиток, який терпіли господарства через простій машин.

Серйозні недоліки були у використанні капіталовкладень і в самому сільському господарстві. Великі кошти умиртвлялися в незавершеному виробничому будівництві, меліорації земель. Причому вкладення у цих напрямках неухильно росли, розширялися зрошувані площі. У Донецькій області, наприклад, в 1970 р. було 103,2 тис. га зрошуваних земель, в 1975 р. — 151 тис. га, а в 1980 р. — 185 тис. га. Однак віддача від меліоративних робіт була мізерною, меліоративні інвестиції в значній мірі були пущені на вітер, вірніше, пішли «в пісок». У багатьох господарствах зростання врожайності на зрошуваних землях було навіть нижчим, ніж на богарі. У 1976—1980 рр. в господарствах області середньорічна врожайність овочів з одного гектара складала на богарі 192 ц. а на зрошуваних землях 186,8 ц., картоплі відповідно — 75 і 75,2 ц. [27]. Подібне становище було характерне і для багатьох господарств Ворошиловградської області. Якщо до цього додати ще і проблеми хімізації сільського господарства, коли постачання мінеральних добрив зросло, але використовувалося надто нерационально, стане зрозуміло в якому становищі було рослинництво. Механізація перетворилася в постачання колгоспам і радгоспам техніки низької

якості, бездумна меліорація приводила до руйнування родючих земель і порушення екологічного балансу, хімізація «на око» забруднювала землі і сільськогосподарську продукцію хімікатами. Наприклад, тільки в радгоспі «Червоний молочар» Слов'янського району Донецької області в 1976 р. за підрахунками фахівців більше 1000 га зрошуваних земель були забруднені, ґрунт засмічений шкідливими хімічними речовинами [28]. Такі були наслідки хімізації.

В умовах посилення кризи в економіці у другій половині 80-х років матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів погіршилася. Хоч, судячи з офіційної статистики, об'єми капіталовкладень в сільське господарство щорічно зростали. Так, в Донецькій області за 1986—1990 р. в сільське господарство направлено понад 1,5 млрд. крб. капітальних вкладень [29]. Середньорічна вартість основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення, в порівнянні з попередньою п'ятирічкою, зросла на 22%, на 51% зменшилася вартість невиробничих фондів. Фондоозброєність в сільському господарстві області за ці роки піднялася на 35%, енергоозброєність — на 19%. Однак, незважаючи на розширення інвестицій в аграрний сектор економіки, рівень механізації праці в сільськогосподарському виробництві залишалася одним з самих низьких. На ручних роботах в колгоспах і радгоспах було зайнято понад 56% загальної чисельності працюючих [30]. Продуктивність праці в сільському господарстві залишалася низькою. Причому продуктивність праці знижувалася, а заробітна плата зростала.

Значна частина капіталовкладень направлялась на будівництво гігантських типових, надзвичайно дорогих тваринницьких і інших комплексів; заганялася, що називається, «в стіни», замість того, щоб використати їх на підвищення культури землеробства, механізацію виробництва.

Надто нераціонально відбувалося поповнення машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств. До кінця 1990 р. потреби господарств області в тракторах Т-150К були забезпечені на 131%, МТЗ, КМЗ, Т-40 — на 77,7%, кукурудзозбиральним комбайном типу ККП-3 — на 222,7%. зернозбиральними комбайнами — на 91,1%, в тому числі новими типами «Дон-1500» — всього на

2,7%. Разом з тим постачання сільгоспмашин здійснювалося без урахування реальних потреб. При надлишку окремих типів машин їх постачання продовжувалося, а необхідної техніки часто бракувало. Подібна була ситуація з тракторами, зернозбиральними, кукурудзозбиральними комбайнами. До того ж у господарств не було права вибору, а техніка яка централізовано поставлялася була надто низької якості. До того ж лібералізація цінової політики сприяла підвищенню цін на сільськогосподарську техніку.

З цієї ж причини у другій половині 80-х років майже на третину скоротилося постачання мінеральних добрив колективним господарствам області. Причому, якщо по фосфатних добривах сталося незначне скорочення, то кількість азотних добрив, поставлених колгоспам області, зменшилася на 35%, а калійних - в 2,8 рази [31].

У господарствах області була недостатньо розвинена база зберігання, через що щорічно втрачалася багато продукції. У 1985 р. в суспільному секторі потреби в капітальних сховищах і спорудах були задоволені: в зерносховищах — на 75%, овочекартоплесховищах — на 88%, плодосховищах — на 54%, сховищах для трав'яної муки, брикетованих і гранульованих кормосумішей — всього на 12%, складах для зберігання мінеральних добрив — на 74%.

Недоліки і прорахунки в аграрній політиці обумовили нестабільність роботи сільського господарства регіону у другій половині 80-х років. У порівнянні з попередньою п'ятирічкою середньорічне виробництво зернових культур зросло за офіційним даними в колгоспах Донецької області майже на 22%, в Ворошиловградської — на 27%. Однак, середньорічний приріст валового збору соняшника, картоплі був незначним, а овочів збиралося менше, ніж в першій половині 80-х років. При цьому в регіоні залишалося немало господарств, де урожаї були невиправдано низькі. Так, в Донецькій області в 1990 р. менше 20 ц кукурудзи на зерно (при середній врожайності по області 36,7 ц з га) отримали 48 господарств, менше 14 ц проса (середня врожайність — 19 ц) — 103 господарства, менше 13 ц соняшника (середня врожайність — 20,5 ц) — 45 господарств [32].

Нарівні з колгоспами і радгоспами певне місце у виробництві сільськогосподарської продукції належало підсобним господарствам населення. У 1991 р. в Донецькій області присадибні ділянки мали 714 тис. сімей. У їх користуванні знаходилося 72,6 тис. га землі. У другій половині 80-х років, в умовах посилення кризових явищ, особливо продовольчої проблеми, зріс інтерес населення до колективних садівничих товариств. З 1985 р. до 1990 р. кількість сімей, що були членами садівничих товариств, зростає в 3 рази і становила 234 тис. сімей, городніми ділянками (загальною площею 4 тис. га) користувалися 62 тис. сімей. Обсяг валової сільськогосподарської продукції, що вироблялася населенням склав в 1990 р. 560 млн. крб. або 21% загальної сільськогосподарської продукції виробленої в області. У підсобних господарствах населення в 1990 році було вироблено 235,4 тис. т картоплі (75% всього виробленого в області), 97 тис. т овочів (16%), 87,3 тис. т плодів і ягід (54%). Потрібно зазначити, що вироблена в підсобних господарствах населення сільськогосподарська продукція в 1985—1990 рр. зростала, за винятком картоплі, плодів і ягід, баштанних [33]. Подібні тенденції були характерні і для Ворошиловградської області. Основним джерелом надходження картоплі, фруктів, окремих видів овочів також були підсобні господарства населення. Так, середньорічне виробництво картоплі у другій половині 80-х років в колгоспах області становило 25 тис. т, а населення вирощувало майже 180 тис. т. [34].

Загалом же і Донецька, і Ворошиловградська області в повній мірі себе не забезпечували продуктами харчування. Регіон знаходився на державній дотації по м'ясних і молочних продуктах, картоплі і іншій сільськогосподарській продукції.

Таким чином, у 40-80-х роках ХХ ст. рослинництво Донбасу розвивалося вкрай суперечливо. З повоєнного часу село, і сільськогосподарське виробництво відчуло на собі безліч різних економічних експериментів, а результат був майже завжди один і той же – погіршення становища в аграрному секторі і перш за все в рослинництві. Слабка матеріально-технічна база, організаційні недоліки, відчуженість селянина від землі, безгосподарність та інші причини обумовили неефективність цієї галузі сільськогосподарського виробництва.

Резюме

На основі статистичних даних, архівних матеріалів, раніше опублікованих робіт, аналізуються проблеми розвитку однієї з основних галузей сільського господарства Донбасу – рослинництва. Особливо увага приділяється питанням розвитку зернового господарства регіону у другій половині ХХ ст.

Summary

On the basis of statistical given, archival materials, early published works, the problems of development of one of the basic branches of an agriculture of Donbass – plant growing in second half XX of century are analyzed. The special attention is given to questions of development of a grain husbandry of region.

Список літератури

1. Сільське господарство Української РСР. – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1958. – 440 с.; Історія селянства Української РСР. В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1967. – Т.2; Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. В 2-х т. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968. – Т.2. – 696 с.; Історія народного господарства Української РСР. У 3-х т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.3
2. Макаров Н.П. Экономика и организация сельского хозяйства Донбасса. – М.: Госиздательство сельскохозяйственной литературы, 1957. – 392 с.
3. Панченко П.П. Развитие сельского хозяйства УССР (1959-1980). – К.: Наукова думка, 1980. – 287 с.; Панченко П.П., Чишко В.С. Украинское село на путях научно-технического прогресса: достижения и просчеты. – К.: Наукова думка, 1989. – 181 с.; Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України. – К.: Знання, 2000. – 344 с. та ін.
4. Заднепровский А.И. Голод 1946-1947 гг. в селах Донетчины / Новые страницы в истории Донбасса. Кн. 2. – Донецк, 1992. – С. 114-134.; Заднепровский А.И. Создание и укрепление совхозов Донбасса путем реорганизации колхозов в 1956-1965 гг. / Вопросы истории СССР. – 1987. – Вып.32. – С. 118-124 та ін

5. Народне господарство Української РСР у 1982 році. Стат. щорічник. – К.: Техніка, 1983. – С. 213.
6. Див.: Народное хозяйство Донецкой области. Стат. сборник. – Донецк: Союзучетиздат, 1972. – С. 153; Народное хозяйство Ворошиловградской области. – Донецк: Статистика, 1971. – С. 63.
7. Макаров Н.П. Экономика и организация сельского хозяйства Донбасса. – М.: Госиздательство сельскохозяйственной литературы, 1957. – С. 61-62.
8. Держархів Донецької області – Ф. Р-2794. – Оп.1. – Спр. 230. – Арк. 165.
9. Народное хозяйство Донецкой области. Стат. сборник. – Донецк: Статистика, 1966. – С.103.
10. Народное хозяйство Ворошиловградской области. Стат. сборник. – Донецк: Донбасс, 1976. – С. 63.
11. Макаров Н.П. Названа праця. – С. 68.
12. Центральний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.2587. – Арк.60.
13. Народное хозяйство Донецкой области. Стат. сборник. – Донецк : Союзучетиздат, 1972. – С. 56-57.
14. Держархів Луганської області.- Ф. 179. – Оп.1. – Спр.1778. – Арк.41.
15. Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году. Стат. ежегодник. – К.: Техніка, 1981. – С.218.
16. Народное хозяйство Ворошиловградской области. Стат. сборник. – Донецк: Статистика, 1971. – С. 63-64.
17. Народное хозяйство Донецкой области. Стат. сборник. – Донецк: Союзучетиздат, 1972. – С.153.
18. Підраховано за: Народное хозяйство Ворошиловградской области. Стат. сборник. – Донецк: Статистика, 1971. – С.73.
19. Підраховано за : Народное хозяйство Донецкой области. Стат. сборник. – Донецк: Союзучетиздат, 1972. – С.73.
20. Донецкая область за 50 лет. Стат. сборник. – Донецк: Статистика, 1967. С.66, 71-72.

21. Підраховано за : Народное хозяйство Ворошиловградской области. Стат. сборник. – Донецк: Статистика, 1971. С.72; Держархів Луганської області. – Ф.1779. – Оп.2. – Спр.2272. – Арк.70.
22. Підраховано за: Донецкая область за 50 лет. Стат. сборник. – Донецк: Статистика, 1967. – С.64,67.
23. Підраховано за : Донецкая область в десятой пятилетки. Стат. сборник. – Донецк: Б.и., 1980. – С.102-103; Донецкая область в одиннадцатой пятилетке (1981-1985гг.). Стат. сборник. – Донецк: Б.и., 1985. – С.160-163.
24. Підраховано за : Донецкая область за годы девятой пятилетки. Стат. сборник. – Донецк: Б.и., 1976. – С.43; Донецкая область в десятой пятилетке. Стат. сборник. – Донецк: Б.и., 1980. – С.51-53; Донецкая область в одиннадцатой пятилетке (1981-1985гг.). Стат. сборник. – Донецк: Б.и., 1985. – С.82.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.Р-582. – Оп.2.- Спр.1660. – Арк.53.
26. Держархів Донецької області. – Ф. Р-2794. – Оп.2. – Спр.4563. – Арк.24.
27. Донецкая область в десятой пятилетке. Стат. сборник. – Донецк: Б.и., 1980. – С.53,60.
28. Держархів Донецької області. – Ф. Р-2794. – Оп.2. – Спр.3419. – Арк.64.
29. Социально-экономическое развитие Донецкой области за 1986-1990 годы. Стат. сборник. – Донецк: Б.и., 1991. – С.226.
30. Там само. – С.185.
31. Там само.
32. Там само. – С.193.
33. Там само. – С.204.
34. Экономическое и социальное развитие Луганской области за 1991 год. Стат. сборник. – Луганск: Б.и., 1992. – С.144.